

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לב, תשמ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

פולמוס 'חבצלת' — ילין על חידושי הלשון

ב. ה ת ש ו ב ה ל ה ת ק פ ה

על התקפת 'אזרח בחבצלת' שנתפרסמה ב'חבצלת' בה' באייר תרנ"ז נתפרסמה תשובה מפורטת בגיליון הסמוך של השבועון, בי"ב באייר. את תשובת ילין שולח אחד החותם 'גר יגור. אפס מאתי' (על חתימה זו ראה להלן). הוא מקדים דברי פיבושים עוקצניים נגד המתקיף ואחר כך מביא את הסבריו של ילין. אחריהם חותם הוא את דבריו באותה רוח. שם המאמר הפולל הוא 'כבר היה לעולמים' והרי הדברים פלשונם:

אזרח אקילקלתיה! הוא שליט גדול ותקיף, ומסוכן מאד לאיש גר לבוא ולסתור דבריו בשעה שהוא יושב ברחבת הדעת ומחזה דעתו על דברים שהם ממין מלאכתו או שאינם ממין מלאכתו, כי מי יאמר לו: מה תאמר? ויהי כאשר בינתי בדברי "אזרח החבצלת" גליון ל"ב, אשר בא ב"בינה בספרים" להעביר תחת שבטו את המלות המחודשות אשר באו

1. הפותב מסביר את המלה 'אקילקלתיה': פרוש: "אשפתו" שכן המנהג בכפרי הערבים שגבעת האשפה אשר מחוץ לעיר היא בית הועד לקרואי העדה להתייעץ על צפונותיהם, ואיננה מלה זרה חו"ש [חס ושלום] אך נמצאה בתלמוד ומדרשים בכמה מקומות, וזהו פרוש המשל פסחים קי"ד: דאכל קוקלי אקיקלי דמתא יתיב כלומר: בין י[1]עצי העיר נחשב.

בספר "המוכיח מכפר ויקפילד" ובלבי עלו הרהורים להשיב עליהם אמרת מתחלה לכבוש נבואתי, לבלתי אעיר עלי את קצפו לגעור בי לאמר: האחד בא לגור וישפוט שפוט. אך אחרי רואי את תשוקתו הגדולה ללמוד לדעת את פרוש המלות האלה, עד כי הכין את עצמו להוביל מנא לבי מסותא אחרי מי שיפרשם לו, פג פחדי מעט ואומר אנסה נא להשמיע דברי. ואתה, עורך נכבד, הלא לא חסגור עתונך לפני, כי אם אמנם גר אני ולא אזרח, אך כפי דעתי אותך, משפט אחד לגר ולאזרח, ומי שבא ואומר דבר שאפשר להשמע [להשמע] אין אתה מזחיחהו [=דוחהו], לכן תנה לי רשות לדבר, ואדברה:

האזרח מוכיח את מתרגם "המוכיח" על בלי השתמשו במלים מהתלמוד והמדרשים לצרכו, ומזה למדנו כי כל המלות הזרות המגרסות את השנים [השנים] והמקלקלות את הטעם אשר הואיל האזרח להכין לנו מהן בליל חמוץ אינן מלות לקוחות מהתלמוד והמדרשים, ואולם מה השתוממתי בהודע [בהודע] לי מפי המחבר בעצמו, כי באמת כל המלות האלה מוצאן מהספרות התלמודית כולנה ורובן עברית צחה שהעלו חלודה מאין משתמש בהן. לכן הנני לתת לפניך את דברי המחבר עצמו, אשר הואיל לפרש לי את המלות, אחת אחת, ולהערות [ולהערות] את מקורן, חה לשונו:

פאן מביא ה'גר' את דברי ילין, שפותרתם: זיל גמור:

לו היה ה"אזרח בהחבצלת", הוא כבוד מבקר תרגום "המוכיח" מִקְפִּילד" מאלה החושבים כי דין לנו המלים הנמצאות בספרי התנ"ך להספיק לנו לכל צרכינו, כי אז היה עלי להאריך בדברים ולדרוש תלי תלים של הלכות בענין הזה, אבל אחרי שהוא בא עלי בטענה למה הכנסתי "תבן" לספרתנו, ולא הסתפקתי במלים הנמצאות בתלמוד ובמדרשים אשר תוכלנה להספיק לנו די והותר, אין לי רק להשיב לו את תשובתי הקצרה הכתובה בראש מאמרי, "זיל גמור". אדוני המבקר! זיל גמור דע את אשר לפניך, ואז תוכל לבוא לבקר דברי אחרים בדעת קודמת, כי לו למדת

בראשונה ותדע היטב להבדיל בין מלים תלמודיות ובין יצירות חדשות, כי עתה למצער באמריך להתל או להתאונן על אחד התרגומים לא כתבת את תלונתך בצורה כזאת אשר תבוא היא בעצמה ותטפח על פניך, בהיות כל המלים האלה כלן [פֶּלֶן] מאלה הנמצאות בתלמודים ובמדרשים אשר להן גדלו געגועיך כל כך, ואם עמך אדוני המבקר נעלמו, הן תודה כי לא עלי תלונתך, ולמען לא יהיו דברי כגזרות, ולמען לא אכביר עליך העבודה ללכת לחפוש אחריהן, הנני רושם לך באחרית מאמרי מראה מקומות כלן, ונחה דעתך.

וגם על טענה אחרת מבקש ילין להשיב:

עוד תלונה בפיו אשר לא הבאתי בכל מקום את פתרון המלים החדשות (בעיניך) האלה ואת מקום מקורן, אולי בזאת צדקת, כי אמנם עמנו כ[ו] לו רגיל כל כך בלמוד ובחקירה ובפלפולים עד כי אולי יתענג למצוא את הדברים האלה בכל מקום, אף בספרי שעשועים, אך מה אעשה וטעמי יגיד לי כי ספרי שעשועים לחדר, וחקירות בלשניות לחדר, וחקירות כאלה הבאות בתוך הספורים אינן אלא מאבדות את טעמם ומפריעות את המשך הקריאה, לא פחות מאלה ההערות הארוכות החביבות כל כך על רבים ממחברינו, ובכל זאת לו היה הספר כלו מלא מלים בלתי ידועות לרבים מהקוראים כאלה אשר הואלת לחרוז במחר[ו] זאת אחת ולהזמין לפונדק אחד, למען תבוא לך בהן קריקטורה להתל בסגנון הספר הנני מודה לך כי היה עלי לעשות כאשר דברת, אך עוד יותר טוב מזה לדון את התרגום כלו בשרפה, אבל אחרי אשר המלים המעטות האלה אינן אלא זריות בספר על פני ספר גדול, ובאור כל אחת מהן מובן לקורא מתוך ענין הספור, נמנעתי מבלבל את דעת הקורא, ואסתפק להביא את באור המלים רק במקומות מעטים שהם הכרחיים ביותר, ואמת אגיד כי גם הדבר הזה אינו בעיני אלא כעין "תעודת עניות" לנו, כי בזה אנו מראים על כל צעד עד כמה גדול שעבודנו לשפות הנכריות במעוט בקרבנו ידיעת ספרותנו במלוא מובנה וידיעת מליה. דבר כזה (תרגום מלים עבריות לשפות נכריות בספרים עבריים) יוכל למצוא לו מקום רק בספרותנו

אנו המרגלים כל כך לבלי דעת את לשוננו רק על ידי תרגומים, ואם אי אפשר לנו לבער אחרי הדבר הזה בחיים, נבער אחריו למצער ככל אשר תמצא ידנו בספרות, ובנוהג שבעולם אם אדם קורא ספר ואיננו מבין באור אחת המלים הוא הולך ומחפש בספר המלים אשר לשפה ההיא, ומעולם לא תעלה על דעת סופר לבאר את המלים אשר בהן ישתמש. אם יש מקום לדבר כזה הוא רק במלים מחדשות מעקקן, והמלים אשר לקטת אדוני הלא אינן ממין זה.

ובאחרית דברי עלי עוד להגיד לך כי כשם שהנני חייב להכיר לך טובה על המון השבחים אשר הואלת לפור לי אם לפי שורת הדין או לפנים משורת הדין, כי לא אוכל להתאפק מהביע לך צערי על ראותי אותך אוחז באחת המדות המגונות אשר פרצו לדאבון לבנו בין מבקר[י]נו, והיא: ההשתמשות בטעיות הדפוס אשר ימצאו בספרים למען החל על פיהן במחבריהם. הדורים כאלה ממלאים את מבקרינו שמחה מעין "שמחה לאיד", והמה קוראים את הקריאה הידועה: שישו בני מעיננו! אך שכוח ישכחו כי בזאת אינם אלא משחיתים את טעם העם, ונותנים לו הכשר לחשוב כי "ידיעת האמת, והמרידה בה בכונה", היא אחת המעלות אשר בהם תקנה הבקרת הנכונה.

דוד ילין.

להלן מובאים הסברי ילין למלים המבוקרות הדברים מועתקים פאן פכתבם וכלשונם. יש להעיר שילין גורס פתיב המלה פלעז בגרשיים (פלע"ז) — נוהג שפטל, פידוע פימינו.

הבאור והמקורים.

חקלאי, איש שדה, אי חקלאי מלכא להוי דקולא מצואריה לא נחות (מגילה ז') קטון, חדר קטן בתוך בית גדול, סוכה העשויה קטוניות (סוכה דף ב')

כנונה, כלי נחושת שמביאים בו האור לפני השרים,
”הָרָד” בלע”ז (שבת מ”ז. ועיין רש”י שם)

פרדנית, אשה שרגליה רדופות לבתי שכניה, ולא מן
הרגל שלא תהא פרדנית (בר’ פ’ מ”ה).

גמוניות, רצועות בלתי רחבות כמו רצועות הגמי
שאורגים מהן מחצלות (סוכה ל”ו)

אמורים, שם קבוץ למעשים או לדברים שאין להם
חשיבות מצד עצמם אלא מצד שייכותם לדבר או לזמן
חשוב ”אמורי הפסח”; החלקים העולים להקטרה, ”אמורי
הרגל”; הקרבנות הבאים מחמת החג (סוכה נ”ו) ולפיכך
הרשות בידינו גם לקרוא את הקשויים הקטנים המי[ן]פים
את הבגד בשם ”אמורי המחלצות”, חוץ מזה נמצא שם
”אמרה” לשפת הבגד, והמדרש מפרש ”בצע אמרתו” בזע
פורפירא דיליה, ומצינו בגמ’ שבת ”ארגמן שעל
האמרה”, ולפיכך כל צדקה לנו לקרוא את הקשויים
שתופרים על שפת הבגד ליפותו בשם ”אמורים”
גאָרנירונגען

מגיסה, פתרונה העקרי: קערה, אך כשם שמסמנים בכל
הלשונות בשם ”קערה” גם התבשיל המיוחד הבא בה, כך
משתמש המדרש (ויקרא רבה פ’ כ”ה) בשם מגיסות
כאשר משתמש הבבלי (מגילה ז’) בשם ”צעא” שהוראתו
ג”כ [גם כן] קערה, להוראת מיני התבשילים השונים
הבאים בתוך הסעודה, ”געריכט” בלע”ז.

פספס, אבן מעוקבת שמשחקים בה בקוביא (סנהדרין
כ”ה).

שחצנות, חיי מותרות ותפנוקים, אנשי ירושלם אנשי שחץ היו, (שבת ס"ב).

גרגרנות, הוראתה הכללית היא עזות התאוה לדבר, שאינה נותנת לבעליה להמתין להשגתה בסבלנות "גיר" בלע"ז. וכך מצאנו תואר זה לבעלי תאוה שונים; השותה כוסו בבת אחת הרי זה גרגרן, כלומר, סובא (פסחים פ"ו) טְבֵּלָה ביום שלאחריו ושמש הרי זה גרגרן, כלומר; תאנני (נדה קב). נשים גרגרניות הן וחשודה לגלות קדירה של חברתה לידע מה בתוכה, כלומר: משתוקקת לדעת דברים שאינם נוגעים לה—ניג'ירדע—בלע"ז (טהרות ז' מ"ט).

התעפלות כעסנית, טעות סופר, וצ"ל "התפעלות כעסנית" ואולם גם מלת "התעפלות" משרש "עפל" שהוראתה התאמצות איש להשיג מעלה בחנם, לא בצדקת כשרונותיו, כי אם בכח חוצפה או ערמה מלשון "ויעפילו לעלות ההרה" (במדבר י"ד מ"ד) ומלשון: "עופלה לא ישרה נפשו בו" (חבקוק ב' ד') הוא מלה נחוצה להוראת מושג "שטרעבערטוהם" הידוע בכל הלשונות האירופיות. מרוא-כבד, טעות סופר פשוט וצ"ל מורא — כבוד. בוסה-על, עבור על דבר בלי משים, אונבעריקזיכטיגען, שמי"ר ריש פ' ג', על המלה הזאת נדבר ביחוד במקום אחר.

נשתננות, מלה מצויה בחובת הלבבות למדת "בלתי התפעלות" גלייגילטיגקייט.

צרצור, מין חגב טמא היושב בנקיקי הבתים ומשמיע קול מחריש אזנים, גריללע בלע"ז (חולין ס"ו)

מִסְכָּא ה, מְקוֹם שְׁוֹבֵאֵי יֵין מְסוּבִים שֵׁם "שְׁעוֹנְקֵעַ
בלע"ז (ע"ז מ"א)

שְׁפּוּפֶר, שֵׁם זָכֵר מְשׁוּפֶרֶת שֶׁהוֹרָאתָה קָנָה חֲלוּל וּמִכּוֹן
[וּמִכְנָן] מֵאֵד לְמוֹשֶׁג פִּיסְטוּל.

וַיֵּן, אִישׁ מְזוּיָן שׁוֹמֵר הַסְּדֵרִים "ג'ענדארם" בלע"ז, מִשָּׁל
לְמִטְרֹנָה שֶׁמֵּהֲלַכְתָּ וּזֵינְךָ לִפְנֵיהֶם וּזֵינְךָ לְאַחֲרֶיהָ (שְׁמוֹר"ר פ"ו)
מֵאֶרְחָה, אַכְסֵנִיָּה, נִגְזֵר מֵהַפְּעַל "מֵאֶרְחָה" בְּבִנְיָן הַכֶּבֶד. כָּל
הַמֵּאֶרְחָה ת"ח בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ וְכוּ, (בְּרֻכּוֹת י').

מִגָּב, עַל מִשְׁקָל "גִּבֵּב": כָּלִי כְּמִין מִסְרָק, הַמְּחוּבֵּר לְמִקְלָה
אֲרוֹךְ לְגִבֵּב בּוֹ תֵּבֶן וְשַׁחַת, הָאֲרָקֵעַ בלע"ז (טְבוּל יוֹם פ"ד מ"ו).

סְרָקִי, עֶרְבִי מְדַבְרִי. (עֵינִי עֶרֶךְ עֶרֶךְ סְרָקִי ז')
אֶגֶן, שֶׁפֶה רַחְבָּה סָבִיב כָּלִי, רָאֵנִד בלע"ז, עֵינִי עֶרֶךְ עֶרֶךְ
אֶגֶן.

חֹשֶׁן, בְּגָד שֶׁעַל הַחֹזֶה, "וועסטע" וְהוּא לְשׁוֹן הַכְּתוּב.
הַפְּתִיעַ, בּוֹא עַל אָדָם פְּתֹאֵם, "אִיבֶעֱרֵאשֶׁן בלע"ז"
אֶלְדֵּד הַדְּנִי בִּהְלָכֹת שְׁחִיטָה שְׁלוֹ.

אֶכּוֹל קוֹלְפוֹת, קָבֵל הַכֹּאוֹת בְּמִקְלָה שֵׁשׁ בְּרֹאשׁוֹ כְּפֶתוֹר
(בְּרֻכּוֹת נ"ו) תִּרִי קוֹלְפִי בִּלְעַת.

אֶלָּה, מִקְלָה אֲרוֹךְ עֲשׂוּי לְהַכָּאָה. שֶׁבֶת ס"ג וּבִכְמָה מְקוֹמוֹת,
וּמִפְרֵשׁ בְּגִמְרָא: מֵאִי אֱלֹה־קוֹפֵל, צ"ל: קוֹלְפִי

סוֹפְגֵנִית, לֶחֶם עֲשׂוּי כְּסָפּוֹג — קוֹכֶעֶן אוֹ טֹאֲרֵטַע בלע"ז
— בְּכִמָּה מְקוֹמוֹת בִּש"ס. וְעֵינִי מוֹסֵף הָעֶרֶךְ עֶרֶךְ סָפּוֹג.

סָרְגַּ, מֵרֵכֶב שֶׁעַל גְּבוֹ הַסּוֹס, וּבְמִסְכַּת כָּלִים פֶּרֶק כ"ד מִשְׁנָה
ח' נִמְצָא שֵׁם הַפּוֹעֵל מִמֶּנּוּ סָרְגַּ עוֹשֶׂה מֵרֵכֶבִים (זֹאטְלֵעַר
בלע"ז)

כּוּשֶׁרֶת, שַׁעַת הַכּוּשֶׁר, וְזֶה פְּרוּשׁ הַכְּתוּב: מוֹצִיא אֲסִירִים
בְּכּוּשֶׁרוֹת.

ט ל י ו ת ה י ו פ י, הֶרְבִּים מִשְׁרֵשׁ "טֹלָא" כְּלוֹמֵר מְטָלִיּוֹת
קִטְנוֹת צְבוּעוֹת שֶׁהַנְּשִׁים הַמִּתְקַשְׁטוֹת מְדַבְּקוֹת אוֹתָן עַל
לַחֲיִיהֶן לְשֵׁם יוֹפִי (שֶׁאֵנֶפֶל־פֶּלֶאֶסְטֶרֶכֶעֶן בִּלְע"ז)
ת ק ב ו ל ת, תִּרְגּוּם שֶׁל מִלַּת "אֲדֶרְסָה", בְּמוֹבֵן הָאִישׁ הָעוֹמֵר
לְקַבְּלוֹ שְׁאֵנִי פּוֹנֶה אֵלָיו.

נ צ ב ה, חוּזָק: מִמֵּין הָעוֹמֵד בְּפָנֵי הַשְּׁבִירָה. וְיִדְעֶרְשְׁטָאֵנְד אוֹ
שְׁטָאֵנְדֶה־אֶפְטִיגְקִיט בִּלְע"ז, וְהִיא מְלֵא אֲרָמִית בְּדִנְיָאֵל ב' ט
ט"ו. "וּמֵן נִצְבְּתָא דְּפֶרְזֹלָא לְהוּי בֵּה".

עַד כֹּאן דְּבָרֵי הַמַּחְבֵּר

וּשְׁלוּחֹוֹ שֶׁל יֵלִין מִסִּיִּים בְּכְתָבוֹ:

וַעֲתָה, אֲזֹרַח נִכְבֵּד, הַנְּנִי הוֹלֵךְ לְבִי מִסּוּתָא. מ"מ [=מִכָּל מְקוֹם]
חֲלִילָה לִי לְהַטְרִיחַ אֶת כְּבוֹדְךָ, כִּי גֵר אֲנִי. עכ"פ [=עַל כָּל פְּנִים] צוּה נָא
לְעַבְדְּךָ לְהוֹבִיל הַבְּגָדִים אַחֲרַי, וְאִם גַּם בּוֹזֵאת תִּמְאַן, עכ"פ הוֹצִיָּאָה נָא
אֵלַיִנו מִתּוֹךְ אוֹצְרוֹת הַתְּלָמוֹד וְהַמְדֻרָּשׁ מִלִּים יוֹתֵר מְכּוֹנִים [מְקַנְנִים]
לְהַמּוֹשְׁגִים הַלָּלוּ. בְּכָל אוֹפֵן, בְּטֶרֶם אֲלַכָּה שָׁמַע נָא לַעֲצָה, עֲצַת גֵּר הַמִּשְׁמִיעַ
אוֹתָהּ בְּשִׁפָּה רַפָּה כֹּאשֶׁר יֵאָתֶה לּוֹ, וְלֹא כִּי אַתָּה בְּעֶצְמְךָ תֵּלֵךְ אַחֲרֶיהָ,
חֲלִילָה לִי מִחֻשׁוֹב כּוֹזָאת, כִּי מִי יַעֲזִיז לֵאמֹר לְאֲזֹרַח שִׁיקַח עֲצָה מִגֵּר? אֵךְ
עכ"פ לֹא תִהְיֶה בּוֹסֵר עֲלֶיהָ וְיַעֲצֵת לְאַחֲרִים לְהִתְנַהֵּג עַל פִּיהָ, וְהִיא: לְעוֹלָם
יְהִי זֶהִיר אָדָם מִבִּקֵּר דְּבַר שְׁאִינוּ מִמְּלֹאכְתּוֹ פֶּן יִכְשַׁל [יִפְּשַׁל] וְהִיא לְשִׁחוּק.

וְהַמְּכַתֵּב חֲתוּם בְּמִלִּים: "גֵּר יִגּוֹר. אֶפְסֵי מֵאֲתִי," בְּחִידוֹד
לְשׁוֹן עַל דֶּרֶךְ הַכְּתוּב בִּישְׁעִיהָ נָד, טו: גּוֹר יִגּוֹר אֶפְסֵי מֵאוֹתִי.

הַמֶּשֶׁךְ הַפּוֹלְמוֹס יִבּוֹא.